

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**Збірник наукових праць
Випуск 16**

**Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
15 січня 2007 р.
Серія КВ № 12201-1085Р**

Харків 2014

ББК 88.36

Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 16. – Харків: НУЦЗУ, 2014. – 260 с.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми теоретичних та прикладних психологічних досліджень існування та діяльності людини в умовах екстремальних та кризових ситуацій, а також питання розробки заходів із захисту від впливу психогенних травмуючих факторів.

Збірник орієнтовано на працівників в галузі психології, практичних психологів, ад'юнктів, слухачів та студентів ВНЗ України.

<u>Головний редактор:</u>	<i>Перелигіна Л.А.</i> , д-р біол. наук, проф.
<u>Заступник головного редактора:</u>	<i>Тімченко О.В.</i> , д-р психол. наук, проф.
Відповідальний секретар:	<i>Афанасьєва Н.Є.</i> канд. психол. наук, доц.
<u>Редакційна колегія:</u>	<i>Барко В.І.</i> , д-р психол. наук, проф. <i>Назаров О.О.</i> , канд. психол. наук, доц. <i>Садковий В.П.</i> , канд. психол. наук, проф. <i>Самойлов Н.Г.</i> , д-р біол. наук, проф. <i>Сафін О.Д.</i> , д-р психол. наук, проф. <i>Стасюк В.В.</i> , д-р психол. наук, проф. <i>Потапчук Е.М.</i> , д-р психол. наук, проф. <i>Рябініна О.В.</i> , д-р філос. наук, проф. <i>Христенко В.Є.</i> , канд. психол. наук, доц.

Затверджено до видання Вченою радою
Національного університету цивільного захисту України
Протокол від 24.11.14. № 4

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі психологічних наук.
(Постанова президії ВАК України від 10.02.2010 року № 1-05/1)

© Національний університет цивільного захисту України, 2014

УДК 159.9 – 057.36 (477)

Приходько І.І., д. психол. н., с.н.с., начальник науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ КОМПОНЕНТА «ВНУТРІШНІЙ КОМФОРТ» ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИМ СТАТУСОМ

За допомогою психосемантичного методу розроблено трансформаційну модель психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності, яка у звичайних умовах життєдіяльності складається з морально-комунікативного, мотиваційно-вольового, ціннісно-смыслового компонентів та внутрішнього комфорту. Розкрито зміст компонента «внутрішній комфорт» психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.

Ключові слова: психологічна безпека, екстремальна діяльність, трансформаційна модель, внутрішній комфорт.

С помощью психосемантического метода разработана трансформационная модель психологической безопасности личности специалиста экстремального вида деятельности, которая в обычных условиях жизнедеятельности состоит из морально-коммуникативного, мотивационно-волевого, ценностно-смыслового компонентов и внутреннего комфорта. Раскрыто содержание компонента «внутренний комфорт» психологической безопасности личности у военнослужащих с разным социально-профессиональным статусом.

Ключевые слова: психологическая безопасность, экстремальная деятельность, трансформационная модель, внутренний комфорт.

Постановка проблеми. Службово-бойова діяльність військовослужбовців Національної гвардії України (НГУ) характеризується великою відповідальністю та необхідністю обов'язкового додержання вимог статутів, наказів, розпоряджень та інших нормативно-правових документів, які регламентують виконання поставлених завдань. Вона відрізняється від інших категорій професійної діяльності постійним нервово-психічним та емоційним напруженням, у зв'язку з чим виникає ризик розвитку психологічної небезпеки для особистості. Невідповідність між професійними завданнями та здатністю особистості з ними упоратися призводить до професійного стресу, у цілому – до порушення професійної діяльності військовослужбовців, яке в особливих випадках може призвести до необоротних психічних наслідків для самої людини або навколишніх. Тому розроблення системи психологічної безпеки особистості (ПБО) фахівця екстремального виду діяльності, до структури якої входить компонент внутрішнього комфорту, є **актуальною** та своєчасною для вдосконалення заходів морально-психологічного супроводу професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичний аналіз проблеми дослідження показав, що найважливішим аспектом життя людини є його свобода й захищеність від різних небезпек і загроз, ступінь її уразливості від сучасних ризиків [5; 7]. Складність, комплексність проблеми безпеки людини зумовлюється, з одного боку, різноманітністю змістових визначень поняття «безпека», з іншого боку – інтегративністю феномена людини, що відображається в різноманітні аспекти його розгляду.

Проведене дослідження структурних елементів компонента «внутрішній комфорт» ПБО з використанням факторного аналізу показало, що основними показниками, які вірогідно значуще корелюють між собою, є безпека, відсутність загрози та захищеність [7]. Розглядаючи різні загрози безпеки людини, необхідно зауважити, що вони мають безліч форм прояву, при цьому одні загрози можуть бути однаковими для всіх людей, такі, наприклад, як тероризм, екологічні катастрофи, злочинність, хвороби [2]. Інші загрози можуть становити небезпеку тільки для певної групи людей – наприклад, насильство жінок і дітей; дискримінація за етнічною приналежністю, віком тощо [1; 3]. Психологічні ресурси подолання цих ситуацій вивчали багато психологів-практиків та вчених [4; 6]. Однак ґрунтовних наукових досліджень, присвячених вивченню ПБО екстремальних видів діяльності, ані у вітчизняній, ані в зарубіжній психології до теперішнього часу не проводилося.

Метою даної статті є визначення особливостей функціонування компонента «внутрішній комфорт» психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях нами була розроблена трансформаційна модель ПБО фахівця екстремального виду діяльності, яка складається з чотирифакторної структури ПБО у звичайних умовах життєдіяльності (компоненти морально-комунікативний, мотиваційно-вольовий, ціннісно-смысловий і внутрішнього комфорту) та чотирифакторної структури ПБО в екстремальних умовах діяльності (компоненти морально-вольова урегульованість, стратегії подолання стресових ситуацій, ціннісно-смысловий, посттравматичне зростання / регрес) [7]. Ця модель є похідною від уявлення про ПБО як про систему саморегуляції, що забезпечує особистісний розвиток у наявних умовах життєдіяльності.

Результати проведеного факторного аналізу дозволили віднести до визначеного структурного компонента «внутрішній комфорт» такі характеристики ПБО, які співвідносяться з відчуттями, властивими фізичному «Я» (відчуття безпеки як забезпечення фізичної цілісності). Проте, на нашу думку, є необхідність розширити інтерпретацію цього компонента і включити до нього усі рівні «Я» за концепцією В.В. Століна –

фізичний, соціальний, особистісний [8]. Спираючись також на погляди О.М. Леонтєєва на «Я» як центр особистості [3], ми вважаємо, що виконувати функцію управління системою ПБО може лише усе «Я», а не окремі його складові. Отже, *завданням компонента* «внутрішній комфорт» ПБО є досягнення внутрішньої узгодженості особистості, визначення інтерпретації її досвіду і формування очікувань. В результаті його функціонування особистість переживає відчуття задоволеності / незадоволеності своїм життям, собою: негативні переживання призводять до змін напрямку активності, позитивні – закріплюють набутий досвід, «консервують» трансформовану структуру ПБО.

«Я» забезпечує внутрішню узгодженість особистості, відносну стійкість її поведінки завдяки тому, що новий отриманий досвід погоджується з існуючими уявленнями про себе. Якщо він відповідає уявленням про себе, то й асимілюється в «Я», якщо не вписується в існуючі уявлення про себе, суперечить вже наявній Я-концепції, то спрацьовують механізми психологічного захисту, які допомагають особистості тенденційно інтерпретувати досвід, який травмує, або його заперечувати. Проте якщо особа, використовуючи механізм рефлексії, здатна усвідомити невідповідність власної особистості умовам своєї життєдіяльності, то вона стає спроможною до змін себе чи до пошуку відповідного оточення.

Також зазначимо, що сформоване «Я» визначає очікування особистості, її уявлення про те, що повинно статися: особи, які впевнені у власній значущості, очікують, що й інші будуть ставитися до них так само; особи, які сумніваються у власній цінності, вважають, що вони нікому не можуть подобатися і починають уникати більшості соціальних контактів. Отже, таке самовідношення, що є похідним як від особливостей соціалізації, так і від власного досвіду взаємодії з оточуючим світом, впливає на загальну стратегію реалізації ПБО.

Досить подібно цей механізм описується у концепції конфліктного смислу «Я» В.В. Століна: особливості взаємозв'язку між «Я» й активністю суб'єкта, процесом вибору «Я» та напрямком розвитку [8]. На думку вченого, «Я», що розглядається діючим суб'єктом як умова самореалізації, набуває особистісний смисл. Смисл «Я» породжується як відношення до мотиву чи мети якостей суб'єкта, які релевантні їх досягненню, і оформлюються у самосвідомості у значеннях і емоційних переживаннях. Відповідно, смисл «Я» пов'язаний з активністю суб'єкта, яка відбувається за межами свідомості, тобто з його соціальною діяльністю [8].

На відміну від концепції В.В. Століна, в якій «Я» надає перевагу тій чи іншій діяльності, ми ставимо «Я» у центр системи ПБО, у кожному компоненті якої є свої засоби вирішення конфлікту між діяльностями, між діяльністю і умовами її реалізації (нормування стосунків, толерантність у стосунках, здатність змінити спосіб дій, узгодити його з іншими тощо), що дозволяє функціонувати системі ПБО не лише у режи-

мі постійного «вирішення завдань на смисл». Попри те, що ззовні особа може виглядати цілком успішною, здатною захиститися від будь-якої загрози, саме відчуття внутрішньої безпеки і самосвідомість є надійним показником ефективності функціонування сформованої системи ПБО.

Таким чином, компонент «внутрішній комфорт» ПБО співвідноситься з психічними станами та самовідношенням особистості, тобто є концентрованим відбиттям усіх психічних властивостей особистості, за характеристиками яких особа усвідомлює, рефлексує успішність власного розвитку в наявних умовах життєдіяльності, тобто людина відчуває себе психологічно благополучною. Ці складові ПБО відбивають задоволеність особи обраною лінією і результатом власного розвитку, самореалізації.

Для визначення динамічних особливостей компонента «внутрішній комфорт» ПБО здійснювалось порівняння емпірично визначених особливостей структури ПБО в осіб, які мають різний соціально-професійний статус. Для цього було сформовано такі групи досліджуваних:

1. Офіцери різних військових частин НГУ: старші офіцери, які мають досвід служби у військах понад 10 років, 24 особи (1 група); молодші офіцери, які мають досвід служби у військах від 3 до 5 років, 36 осіб (2 група).

2. Військовослужбовці за контрактом, які проходять службу у військових частинах НГУ: з досвідом практичної служби понад 5 років, 16 осіб (3 група); з досвідом служби до 1 року, 15 осіб (4 група).

Зазначені групи відрізнялися досвідом служби, рівнем і змістом професійної підготовки, відповідальності тощо. Виділяючи групи з різним соціально-професійним статусом, ми виходили з того, що він відображує рівень соціально-економічного стану військовослужбовців, кваліфікації, майстерності, професійної самосвідомості та самооцінки, а також визнання в суспільній свідомості і професійному середовищі людини.

Дослідження особливостей розвитку компонента «внутрішній комфорт» ПБО у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом проводилися за допомогою психодіагностичних методик: «Опитувальник нервово-психічної напруженості» Т.А. Немчіна; «Тест-опитувальник самовідношення» В.В. Століна, С.Р. Пантелеєва; «Опитувальник посттравматичного зростання» М.Ш. Магомет-Емінова.

Емпіричні результати (табл. 1), які отримано за допомогою методики Т.А. Немчіна «Опитувальник нервово-психічної напруженості», показали, що в усіх досліджуваних групах діагностовано однаково низький рівень нервово-психічної напруженості, що дозволяє стверджувати, що ці військовослужбовці не сприймають актуальну життєву ситуацію як стресову.

Найменш пориваються життєвими обставинами досвідчені військовослужбовці за контрактом, в яких діагностовано найнижчі показники

за шкалою «Нервово-психічна напруженість» ($32,07 \pm 4,27$). Вони не відчувають необхідності в успішному подоланні труднощів, якими характеризується ситуація, їх не цікавить результат діяльності і не турбують можливі наслідки. Найбільшу напруженість відчувають молодші офіцери ($34,83 \pm 6,97$), які відчувають відповідальність за результати своєї праці, не в останню чергу, через необхідність звітувати про результати своєї діяльності керівництву вони сприймають свою діяльність як певну боротьбу з малосприятливими обставинами.

Таблиця 1

Показники нервово-психічної напруженості у військовослужбовців НГУ з різним соціально-професійним статусом (в умовних одиницях)

Шкали	Групи дослідження				Значущість розбіжностей					
	Офіцери		Контрактники		$t_{1,1-12}$	$t_{2,1-22}$	$t_{1,1-21}$	$t_{1,2-22}$	$t_{1,1-22}$	$t_{1,2-21}$
	Старші офіцери (1.1)	Молодші офіцери (1.2)	Досвідчені контрактники (2.1)	Недосвідчені контрактники (2.2)						
Нервово-психічна напруженість	$33,75 \pm 5,75$	$34,83 \pm 6,97$	$32,07 \pm 4,27$	$33,25 \pm 4,39$	0,65	0,77	1,04	0,99	0,31	$1,72^0$

Примітка. $^0 p \leq 0,1$.

Таким чином, можемо припустити, що більш простий образ світу досвідчених військовослужбовців за контрактом, забезпечуючи успішність і впевненість у собі у звичних професійних ситуаціях, не є ефективним для більш широкого кола життєвих ситуацій, робить їх уразливими у нестандартних та складних життєвих обставинах. Отже, існуюча система саморегуляції найбільшу захищеність забезпечує у старших офіцерів. Захищеними у звичних ситуаціях почуваються і досвідчені військовослужбовців за контрактом, проте в нестандартних життєвих ситуаціях вони можуть бути вразливими. Певну напруженість в актуальній професійній діяльності переживають молодші офіцери, які активно освоюють новий соціально-професійний простір – нові ролі, функції, обов'язки тощо. Відсутність чітких орієнтирів, що позначається на оцінній функції емоцій, у життєвому просторі спричиняє певний емоційний дискомфорт у недосвідчених військовослужбовців за контрактом.

Ще однією важливою складовою компонента «внутрішній комфорт» є самосвідомість особистості, яка представляє собою усвідомлення й оцінку людиною своїх дій, результатів, думок, почуттів, морального вигляду й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе і свого місця в житті. На відміну від стану, який в більшій мірі демонструє особливості реалізації потреб людини, самовідношення людини відбиває особливості реалізації її цінностей. Проте обидва ці компоненти ПБО забезпечують особі зворотній зв'язок щодо стану процесу її розвитку, реалізації (фрустрації) потреб в наявних умовах життєдіяльності, забезпечують рефлексію процесу розвитку особистості [7].

Розглянемо особливості самовідношення військовослужбовцями НГУ з різним соціально-професійним статусом (табл. 2), які було досліджено за допомогою методики В.В. Століна, С.Р. Пантелеєва «Тест-опитувальник самовідношення». Як бачимо, у старших офіцерів за інтегральною шкалою «Глобальне почуття «за» чи «проти себе» діагностовано найвищі показники ($93,62 \pm 7,23$), за якими вони значуще відрізняються від групи недосвідчених військовослужбовців за контрактом ($78,81 \pm 22,19$), $t = 3,35$, $p \leq 0,01$. Зазначимо, що наявні статистично значущі відмінності свідчать не стільки про менш позитивне ставлення на адресу власного «Я» (в усіх групах воно позитивне), скільки про різні шляхи формування цього ставлення і різні завдання такого самовідношення. Якщо у офіцерів і досвідчених військовослужбовців за контрактом досить виражена перевага шкали «Самоповага» над шкалою «Аутосимпатія», то у недосвідчених військовослужбовців показники за цими шкалами майже однакові.

Зрівняння показників за шкалою «Аутосимпатія» з показниками за шкалою «Самоповага», зазвичай, свідчить про дію компенсаторних механізмів, які згладжують негативні відчуття від невпевненості у власних знаннях, вміннях, навичках і дозволяють не втратити впевненості у собі навіть попри окремі невдачі. Така ситуація є припустимим явищем на етапі освоєння професії, спеціальності. Крім того, ці військовослужбовці знаходяться у постійному очікуванні критики на свою адресу, про що свідчать занижені показники за шкалою «Очікування ставлення інших 2» ($60,51 \pm 35,20$), вони значуще відрізняються від офіцерів ($t = 2,98$, $p \leq 0,01$).

Дещо інша ситуація склалась у молодших офіцерів: в цій групі діагностовано одні з найменших показників за шкалою «Аутосимпатія» ($73,21 \pm 18,02$), за якими вони значуще відрізняються від старших офіцерів ($85,60 \pm 16,30$), $t = 3,51$, $p \leq 0,01$, що може свідчити про назрівання змін у системі оцінювання. Так, аутосимпатія, зазвичай, є результируючою оцінювання успішності проходження попереднього етапу життя, а самоповага відбиває успішність, досконалість в актуальній життєдіяльності.

Таким чином, збільшення розриву між ними може свідчити про зміни цінностей минулого і актуального досвіду, як мірила самовідношення. Зазначимо, що зниження аутосимпатії у молодших офіцерів відбувається, насамперед, через зростання самозвинувачення, а показник самоприйняття залишається на досить високому рівні. Так, за показниками шкали «Самозвинувачення» молодші офіцери ($47,87 \pm 24,66$) значуще відрізняються від старших офіцерів ($34,06 \pm 25,30$), $t = 2,67$, $p \leq 0,01$. Показник «Самоприйняття» у молодших офіцерів високий ($84,76 \pm 19,25$), як і в групах старших офіцерів ($87,51 \pm 15,81$) і досвідчених військовослужбовців за контрактом ($82,02 \pm 23,90$). Таке поєднання шкал «Самозвинувачення» і «Самоприйняття» свідчить про дію захисного механізму за типом «за-

побіжного клапана»: певне констатування своїх невдач деякий час не призводить до зниження позитивного самооцінювання (за формулою «Того, що я негарний, не впливає, що я поганий»).

Таблиця 2

Показники самовідношення у військовослужбовців НГУ з різним соціально-професійним статусом (в умовних одиницях)

Шкали	Групи дослідження				Значущість розбіжностей					
	Офіцери		Контрактники		t _{1,1-2}	t _{2,1-22}	t _{1,1-21}	t _{1,222}	t _{1,1-22}	t _{1,221}
	Старші офіцери (1.1)	Молодші офіцери (1.2)	Досвідчені контрактники (2.1)	Недосвідчені контрактники (2.2)						
Глобальне почуття «за» чи «проти» себе	93,62±7,23	90,45±14,65	91,47±11,99	78,81±22,19	1,38	2,54*	0,77	2,46*	3,35**	2,46*
Самоповага I	90,00±16,76	89,43±19,04	92,51±22,21	75,07±25,65	0,15	2,55*	0,45	2,57*	2,68**	2,57*
Аугосимпатія II	85,60±16,30	73,21±18,02	81,97±18,69	74,56±22,69	3,51**	1,25	0,77	0,27	2,19*	0,27
Очікування ставлення інших III	74,63±21,63	69,16±24,13	45,45±25,69	52,53±31,04	1,16	0,87	4,55**	2,43*	3,23**	2,43*
Самоінтерес IV	75,79±25,05	75,40±27,45	80,60±24,83	61,33±32,75	0,07	2,34*	0,73	1,91 ⁰	1,96 ⁰	1,91 ⁰
Самопевненість 1	89,31±13,71	86,68±19,98	83,55±24,95	67,09±25,15	0,76	2,29*	1,01	3,52**	4,21**	3,52**
Очікування ставлення інших 2	71,73±23,72	77,13±24,40	52,69±24,61	60,51±35,20	1,09	0,91	2,98**	2,20*	1,46	2,20*
Самоприйняття 3	87,51±15,81	84,76±19,25	82,02±23,90	64,30±26,48	0,76	2,46*	0,97	3,56**	4,11**	3,56**
Самокерівництво 4	73,61±19,04	74,71±17,31	70,62±22,18	61,02±28,68	0,29	1,32	0,54	2,28*	2,01*	2,28*
Самозвиначення	34,06±25,30	47,87±24,66	41,62±27,06	42,56±29,38	2,67**	0,12	1,08	0,81	1,24	0,81
Самоінтерес 6	78,94±22,81	72,96±26,60	74,20±24,69	55,72±31,55	1,18	2,30*	0,75	2,43*	3,31**	2,43*
Саморозуміння 7	84,16±19,34	87,55±13,99	91,61±15,48	76,53±24,23	0,95	2,64*	1,67	2,18*	1,38	2,18*

Примітка. ⁰ p ≤ 0,1, * p ≤ 0,05, ** p ≤ 0,01.

Зазначимо, що у досвідчених військовослужбовців за контрактом діагностовано високі оцінки за шкалою «Самоповага» (92,51±22,21). Такі показники можуть свідчити про надмірну самопевненість і, як наслі-

док, про значне зниження прагнення саморозвитку, вдосконалення своїх знань, умінь, навичок. Зазначимо, що збільшення показників за шкалою «Самоповага» в цій групі досягається за рахунок посилення шкали «Саморозуміння» ($91,61 \pm 15,48$), що може свідчити про те, що саме когнітивна простота самосприйняття може бути основою некритичності самооцінювання. Підсиленню некритичності самосприйняття сприяє і те, що в цій групі військовослужбовців знижені і показники за шкалою «Очікування ставлення інших III» ($45,45 \pm 25,69$), що характеризує їх як нечутливих до критики оточуючих, таких, що не вважають за потрібне щось змінювати у собі. За показниками шкали «Очікування ставлення інших III» досвідчені військовослужбовці військової служби за контрактом значуще відрізняються від обох груп офіцерів, такі розбіжності діагностовано і на рівні конкретних дій.

Ще одним важливим аспектом дослідження особливостей компонента «внутрішній комфорт» ПБО є визначення особливостей посттравматичного зростання (ПТЗ) у військовослужбовців НГУ з різним соціально-професійним статусом, які досліджувалися за допомогою методики М.Ш. Магомет-Емінова «Опитувальник посттравматичного зростання» (табл. 3). Як видно із наведених даних, чим більше досвідчені і старші за віком військовослужбовці, тим менші в них показники за шкалами «Опитувальника посттравматичного зростання». Так, за загальною шкалою «Посттравматичне зростання» у старших офіцерів показники знаходяться у діапазоні $40,79 \pm 25,70$, у досвідчених військовослужбовців за контрактом – $37,80 \pm 28,78$, за цими показниками вони значно відрізняються від молодших офіцерів ($54,35 \pm 23,33$) та недосвідчених військовослужбовців військової служби за контрактом ($55,13 \pm 23,54$). Ці данні свідчать, що здатність до зростання тим більша, чим менші власний досвід і вік. Можна припустити, що досвідчені військовослужбовці в складних ситуаціях комбінують наявні знання і вміння, а недосвідчені набувають нові.

Демонструють ці положення і данні за окремими шкалами «Опитувальника посттравматичного зростання». Так, за шкалою «Ставлення до інших» низькі показники діагностовано у старших офіцерів ($12,17 \pm 9,08$) і досвідчених військовослужбовців за контрактом ($10,07 \pm 9,97$), за цими показниками вони значуще відрізняються від молодших офіцерів ($16,71 \pm 7,21$) та недосвідчених військовослужбовців за контрактом ($17,27 \pm 8,99$), в яких показники належать до діапазону середніх значень. Недосвідчені військовослужбовці, переживаючи професійні труднощі, визнають необхідність допомоги з боку більш досвідчених колег, тому намагаються налагоджувати стосунки з ними, заручитися їх підтримкою.

За шкалою «Нові можливості» в усіх досліджуваних групах показники належать до діапазону середніх, проте показники старших офіцерів за цією шкалою ($10,17 \pm 6,70$) є значно меншими, ніж показники мо-

лодших офіцерів ($13,65 \pm 6,59$; $t = 1,98$, $p \leq 0,05$) та недосвідчених військовослужбовців за контрактом ($14,40 \pm 5,54$; $t = 2,17$, $p \leq 0,05$). Ці данні свідчать про те, що переживаючи складні умови, військовослужбовці обмірковують можливість кардинальних змін у своєму житті, навіть зміни місці служби. В них з'являється впевненість у тому, що таким чином вони можуть зробити своє життя кращим. Проте старшим офіцерам, які мають певний статус, досягнення, в тому числі матеріальне забезпечення, пільги, ввічливе ставлення оточення тощо, не так легко наважитися на кардинальні зміни.

Таблиця 3

Показники посттравматичного зростання у військовослужбовців НГУ з різним соціально-професійним статусом (в умовних одиницях)

Шкали	Групи дослідження				Значущість розбіжностей					
	Офіцери		Контрактники		$t_{1,1-2}$	$t_{2,1-2}$	$t_{1,1-2,1}$	$t_{1,2-2,2}$	$t_{1,1-2,2}$	$t_{1,2-2,1}$
	Старші офіцери (1.1)	Молодші офіцери (1.2)	Досвідчені контрактники (2.1)	Недосвідчені контрактники (2.2)						
Ставлення до інших	12,17±9,08	16,71±7,21	10,07±9,97	17,27±8,99	2,06*	2,11*	0,66	0,22	1,75 ⁰	2,33*
Нові можливості	10,17±6,70	13,65±6,59	11,53±8,18	14,40±5,54	1,98*	1,13	0,54	0,42	2,17*	0,88
Сила особистості	10,13±5,75	11,48±5,42	8,73±6,16	12,07±5,06	0,92	1,64	0,70	0,37	1,12	1,50
Духовні зміни	2,58±2,90	4,42±3,29	2,73±3,10	4,47±2,88	2,27*	1,61	0,15	0,05	2,02*	1,74 ⁰
Підвищення цінності життя	5,75±4,90	8,09±4,21	4,73±3,31	6,93±3,93	1,91 ⁰	1,69	0,77	0,96	0,84	3,04**
Посттравматичне зростання	40,79±25,7	54,35±23,33	37,80±28,78	55,13±23,54	2,08*	1,83 ⁰	0,32	0,11	1,82 ⁰	1,97 ⁰

Примітка. ⁰ $p \leq 0,1$, * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$.

За шкалою «Духовні зміни» досвідчені військовослужбовці мають показники, що належать до діапазону низьких, а недосвідчені – до середніх. Рішення щодо ставлення до Бога є одним із визначальних у житті людини, яке, зазвичай, приймається раз і назавжди, і більшість досвідчених військовослужбовців вже його прийняла, в той час як молоді військовослужбовці можуть знаходитися у духовному пошуку. За шкалою «Підвищення цінності життя» у досвідчених військовослужбовців діагностовано низькі показники, а у недосвідчених – середні. Переживання травматичних подій у недосвідчених військовослужбовців призводить до усвідомлення необхідності берегти власне життя. Можна припустити, що досвідчені військовослужбовці до такого висновку дійшли раніше.

Зазначимо, що в усіх досліджуваних групах діагностовано майже однакові середні показники за шкалою «Сила особистості». Так, переживаючи складну ситуацію, військовослужбовці починають відчувати більшу впевненість у собі, краще розуміти, що можуть справлятися з

труднощами, відчувати себе сильнішими, ніж вважали до цього. Проте такий ефект виникає не лише тоді, коли військовослужбовець справляється з травматичною ситуацією, але й коли переживає успіх у професійних ситуаціях, рівень складності яких сприяє підтвердженню цього високої кваліфікації.

Проведений аналіз дозволяє також визначити, що крім досвіду і віку, на особливості ПТЗ впливає професійна діяльність: для всіх військовослужбовців характерними є менш значні зміни у сфері ставлення до інших, духовних змін і цінностей власного життя. У військовослужбовців НГУ у процесі виконання професійних функцій стосунки з соціальним оточенням регулюються нормативними документами. Також можна говорити про достатньо жорсткі вимоги до військовослужбовців з точки зору розвитку морально-психологічних якостей. Крім того, професія військовослужбовця НГУ передбачає істотні навантаження для фізичного здоров'я. Можемо припустити, що в логіку розвитку особистості, що пережила травматичні події, можуть вносити свої корективи особливості професіоналізації.

Висновки

1. Проведений аналіз компонента «внутрішній комфорт» у військовослужбовців НГУ з різним соціально-професійним статусом показав, що молодші офіцери прагнуть змін і відкриті для цього, що також відбивається і на системі самооцінювання: переоцінюванні минулого і актуального досвіду як мірила самовідношення. Попри позитивного ставлення до себе, їм притаманна здорова критичність в оцінюванні власних можливостей, хоча використання нових алгоритмів спричиняє в них певну напруженість при виконанні професійної діяльності, вони впевнені у правильності обраного шляху розвитку, що відбивається у позитивному самоставленні.

2. З набуттям життєвого і професійного досвіду в офіцерів знижуються протиріччя у самооцінюванні та потреба у захисних механізмах свідомості, зростає впевненість у собі, довіра власним знанням, вмінням і навичкам, знижується напруженість як у вирішенні поточних життєвих і професійних ситуацій, так і у загальному ставленні до життя. Більшість нових складних життєвих і професійних ситуацій сприймаються ними не як екстремальні події, а як чергове випробування набутим професійним знанням, вмінням, навичкам, яке ще раз підтверджує високий рівень їх кваліфікації. Переживання таких ситуацій лише підсилює їх впевненість в обраному шляху розвитку і відсутності необхідності його змінювати.

3. Стрімкі зміни у житті, пов'язані з освоєнням нової професії, змушують недосвідчених військовослужбовців за контрактом змінювати власні навички і ставлення до оточуючого світу, проте такі зміни не завжди супроводжуються їх усвідомленням. Вони менше, ніж молодші офі-

цери, готові до зміни критеріїв самооцінювання, довше використовують захисні механізми свідомості, які певним чином скривають від їх свідомості невідповідність наявних знань, вмінь, навичок актуальним життєвим і професійним ситуаціям. Проте у підсвідомості, на рівні емоцій ця невідповідність проявляється в емоційній нестабільності та дискомфорті, очікуванні критики з боку оточення та у зниженні самоприйняття. Прагнучи позбавитися від цих негативних переживань, вони намагаються зробити свій соціально-психологічний простір більш контрольованим, звужуючи його за рахунок менш актуальних сфер самореалізації.

4. З набуттям професійного досвіду успішні військовослужбовці за контрактом все частіше переживають впевненість в собі у типових професійних ситуаціях, проте не відчувають себе такими вже успішними у широкому колі життєвих ситуацій. Їх намагання не виходити з успішної для них професійної ролі сприяє формуванню ознак професійної деформації і використанню захисних механізмів у структурі самовідношення – вони надмірно високо оцінюють власні знання, вміння, навички, стають нечутливими до критики оточуючих, їх сприйняття власного образу «Я» спрощується. Внаслідок цього психологічна безпека особистості частково втрачає свою продуктивність, що проявляється у звуженні сфер самореалізації особистості військовослужбовців за контрактом, зниження здатності використовувати зміни в оточуючому світі для власного розвитку, у недиференційованому сприйнятті власних можливостей щодо уникнення небезпеки у ситуаціях, не пов'язаних з професійною діяльністю.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні особливостей та динаміки компонента «внутрішній комфорт» ПБО у військовослужбовців НГУ в екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / И. А. Баева. – М., 2003. – 386 с.
2. Доклад Генерального Секретаря ООН «Женщины, мир и безопасность» 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://www.un.org/ru/sc/documents/sgreports/2004.shtml>.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1977. – 304 с.
4. Леонтьев Д. А. Психологические ресурсы преодоления стрессовых ситуаций: к уточнению базовых конструктов / Д.А. Леонтьев // Психология стресса и совладающего поведения в современном российском обществе: II междунар. науч-практ. конф., 23-25.09.2010 г. : тезисы докл. – Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова. – 2010. – Т. 2. – С. 40-42.

5. Лызь Н. А. Развитие безопасной личности в образовательном процессе вуза : [монографія] / Н. А. Лызь. – Таганрог : ТРТУ, 2005. – 305 с.

6. Мельницкая Т. Б. Информационно-психологическая безопасность населения в условиях риска радиационного воздействия: концепция, модель, технологии : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.04, 05.26.02 / Т. Б. Мельницкая. – СПб., 2009. – 54 с.

7. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.

8. Столин В. В. Самосознание личности : [монография] / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 288 с.

УДК 159.9

Світлична Н.О. к. психол. н., старший викладач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ТА ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО РИЗИКУ

Дослідження ризику в психології, і зокрема його вплив на поведінку людей в різних ситуаціях невизначеності, зараз досить актуально і являє собою чималу цікавість це і зумовило вибір теми нашої статті. Ризик у психології, досліджується переважно в рамках теорії мотивації досягнення, теорії рішень та концепції надситуативної активності. Дослідження ризику в психології, і зокрема його вплив на поведінку людей в різних ситуаціях невизначеності, зараз досить актуально і являє собою чималу цікавість для дослідників. Ризик є досить багатограним явищем, яке можна розглядати з різних, а іноді і з протилежних позицій. Неоднозначність даного поняття ще раз доводить актуальність цієї проблеми не тільки в психології, але і в інших науках, які займаються вивченням діяльності суб'єктів, колективів, організацій і т.д.

Ключові слова: ризик, схильність, готовність.

Исследование риска в психологии, и в частности его влияние на поведение людей в различных ситуациях неопределенности, сейчас весьма актуально и представляет собой немалый интерес это и обусловило выбор темы нашей статьи. Риск в психологии, исследуется преимущественно в рамках теории мотивации достижения, теории решений и концепции надситуативной активности. Исследования риска в психологии, и в частности его влияние на поведение людей в различных ситуациях неопределенности, сейчас весьма актуально и представляет собой немалый интерес для исследователей. Риск является достаточно многогранным явлением, которое можно рассматривать с разных, а иногда и с противоположных позиций. Неоднозначность данного понятия еще раз доказывает актуальность этой проблемы не только в психологии, но и в других науках, занимающихся изучением деятельности субъектов, коллективов, организаций и т.д.

Ключевые слова: риск, склонность, готовность.

Зміст

Афанасьєва Н.Є.

Підходи до визначення психологічного консультування у сучасній психології3

Борисюк О.М.

Сутність та структура управлінської компетентності керівника 11

Боснюк В.Ф.

Роль копінг-поведінки у професійній діяльності рятувальника.....21

Гант О.Є.

Аутоперцепції якості життя спортсменів, як показники їх психологічного здоров'я.....30

Грищенко М.В.

Сутність професійної самореалізації курсантів військових ВНЗ України37

Довбій Т.Ю.

Соціально-психологічний феномен самотності у категоріях психологічної науки.....46

Жданова І.В., Ластовець І.В.

Психологічні особливості мотивації до гармонійного розвитку курсантів ВНЗ МВС України54

Жидецька С.В.

Проблема психологічної готовності працівника міліції до професійної діяльності.....60

Заярна М.С.

Теоретико-психологічні засади професіографічного аналізу діяльності піротехнічних підрозділів ДСНС України69

Землянська О.В.

Проблема інтелектуальної культури керівника підрозділу органу внутрішніх справ.....77

Льїна Ю.Ю., Бученко Я.

Психологічні особливості особистості з вадами зору.....85

Кобко В. А.

Деякі аспекти управління процесом виховання майбутніх фахівців пожежної безпеки в умовах підготовки у вищих навчальних закладах ДСНС України.....92

Колосович О.С.

Психологічні особливості службової взаємодії офіцера з неформальними лідерами в звичайних та особливих умовах виконання підрозділом основних завдань 100

Кукоба Н.С.

Проблема підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності..... 110

Кучеренко Н.С.	
Нервово-психічна стійкість як один з факторів психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів внутрішніх військ України	117
Кучеренко С.М., Марющенко А.О.	
Деякі сучасні підходи до психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників ДСНС України	125
Мілорадова Н.Е., Доценко В.В.	
Особливості емоційного інтелекту майбутніх правоохоронців	132
Назаров О.О., Якімчук О.А.	
Психічна травматизація як фактор порушення психологічного здоров'я пожежних рятувальників	138
Пенькова Н.Є.	
Наукові підходи до вивчення феномену психологічної готовності фахівців до діяльності в екстремальних умовах	147
Лебедєва С.Ю., Овсяннікова Я.О., Оніщенко Н.В., Побідаш А.Ю.	
Особливості психологічної роботи з мешканцями населених пунктів звільнених у ході антитерористичної операції	156
Попов В.М.,	
Мотиваційний компонент вивченої безпорадності працівників ДСНС України	165
Приходько І.І.	
Функціональний зміст компонента «Внутрішній комфорт» психологічної безпеки особистості у військовослужбовців з різним соціально-професійним статусом	175
Світлична Н.О.	
Особливості схильності та готовності особистості до ризику	186
Селюкова Т.В., Федосеев В.А., Литвинова В.Я.	
Клинические варианты нарушения поведения в отдаленном периоде у детей переживших экстремальные ситуации	196
Сергієнко Н.П., Прохода Д.І.	
Особливості агресивності та соціометричного статусу особистості в юнацькому віці	201
Сергієнко Н.П., Рябуха Л.В.	
Міжособистісні відносини та їх роль в учбовій діяльності студентів та курсантів НУЦЗУ	208
Шайда О.Г.	
Психологічні особливості професійного мислення студентів вишу в кризовий період суспільства	215
Шаріпова Д.С.	
Індивідуальні особливості спортсменів-стрілків, що впливають на їхні особистісні стильові характеристики поведінки в умовах змагань	222

Швалб А.Ю.

Застосування екологічно-орієнтованого проектування для моделювання стратегій взаємодії постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій230

Швалб А.Ю., Астапенкова В.М., Бученко Я.В., Горбань В.О., Дудолад А.В., Сухоставська Г.К.

Соціально-психологічний тренінг «Вижити та врятувати».....236

Юр'єва Н.В.

Життєстійкість, як важлива характеристика стресостійкості військовослужбовців підрозділів з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних243

Annotations to the articles251

Підписано до друку 15.12.14. Формат 60x84 1/16.

Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 16,3.

Тираж 100 прим. Вид.№ 126/14. Зам.№ 715/14.

Сектор редакційно-видавничої діяльності

Національного університету цивільного захисту України

61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94